

Narušená komunikační schopnost a alternativní a augmentativní komunikace

Byli jsme tři tovaryši: jeden řezbář, druhý krejčí a já. Jednou jsme šli lesem a museli jsme v něm zůstat přes noc. Abychom byli bezpečni před vlky, rozdělali jsme si oheň a domluvili jsme se, že budeme jeden po druhém v noci hlídat. Nejdříve hlídal řezbář a pro ukrácení chvíle vzal špalík a vyřezal z něho pěknou pannu. Když byla hotova, probudil krejčího, aby hlídal zase on. Krejčí viděl dřevěnou pannu a ptal se, co to je. „Jak vidíš,“ řekl řezbář, „byla mi dlouhá chvíle a vyřezal jsem ze špalíku pannu: bude-li tobě také dlouhá chvíle, můžeš ji ušít šaty.“ Krejčí vyndal nůžky, jehlu a nit, stříhl na šaty a dal se do šití. Když byly šaty hotovy, pannu do nich oblékl. Potom zavolal na mě, abych ho v hlídání vystřídal. Také jsem se zeptal, co to má. „Jak vidíš,“ řekl krejčí, „řezbáři byla dlouhá chvíle a vyřezal ze špalíku pannu a já jsem ji z dlouhé chvíle ošatil. Bude-li také tobě dlouhá chvíle, můžeš ji naučit mluvit.“ Ráno, když se tovaryši probudili, hádali se, komu panna bude patřit. Řezbář povídá: „Já ji udělal.“ Krejčí: „Já ji oblékl.“ A já jsem si také hájil své právo. Pověz mi, moudrý psíčku, komu z nás ta panna náleží? Psíček mlčel, ale místo něho odpověděla princezna: „Komu jinému by náležela než tobě? K čemu je řezbářova panna bez života? K čemu jsou krásné šaty bez řeči? Tys jí dal nejlepší dar: život a řeč, a proto právem náleží tobě.“

(Z pohádky Rozum a štěstí od Karla Jaromíra Erbena)

Komunikace, povídání, sdílení, pokec... To všechno jsou nezbytné složky našeho života, bez nich náš život není naplněný, bez možnosti uspokojit své potřeby komunikací (a mnohé z nich jinak ani naplnit nejdou) našemu životu mnohé podstatné složky velmi, velmi chybí.

Je mnoho lidí, kteří mají problém se domluvit. Pokud je nějaká část projevu jiného člověka v nesouladu s jeho komunikačním záměrem nazýváme to **narušenou komunikační schopností**. Co tím myslíme? Myslíme tím velmi širokou škálu různých problémů. Mohou se projevovat různě, mohou mít spoustu různých příčin. Dítě může mít problémy přímo s výslovností, může bojovat s vnímáním a zapamatováním si slov, může pro něj být příliš náročné sestavovat slova do nějakých celků (vět), může nevhodně reagovat na danou situaci, používat třeba nepřiměřenou mimiku apod.

Bohužel, pokud někdo špatně nebo nedostatečně mluví, bývá často považován za hloupého, omezeného, lenivého, pomalého, nebo nevychovaného.

Dítě třeba vejde do místnosti a nepozdraví, hrozně dlouho mu může trvat odpovědět na jednoduchou otázku, používá slova jako „to“ a „tamto“ místo běžně používaných.

Zde je pole působnosti logopedů, ti právě pracují s narušenou komunikační schopností. Současně s nimi zde působí foniatři, psychologové, pedagogové...

Pokud vás zajímá nějaký přehled jednotlivých typů narušení komunikační schopnosti, nahlédněte do slovníčku na konci tohoto textu, ale předem podotýkáme, že je těžké najít nějaká jednoduchá dělicí kritéria.

Rozdělme děti a mladistvé s narušenou komunikační schopností na dvě skupiny – jedna, u které je problém v řeči svázán s jiným postižením a druhá, u které je sám o sobě.

Kombinace s jiným postižením

Úkol: Zkuste si představit desetileté dítě, které má těžší tělesné postižení, takové, co zasáhlo i oblast obličeje. Umí vyslovit jen několik hlásek (p, b, a, e, o, m, t, d). Intelekt má v normě. A teď si zkuste zodpovědět následující otázky. O čem si chce povídat? Jak jeho mluvení vypadá? Rozumí toto dítě jiným lidem? Všemu co říkají? Jak toto dítě mluví? Vypráví ostatním vtipy?

Tady je hlavní otázka, s jakým postižením je toto narušení komunikační schopnosti spojeno. Může jít o tělesné postižení, např. dětskou mozkovou obrnu, smyslové postižení, tedy zrakové nebo sluchové, mentální postižení, pervazivní vývojovou poruchu, nebo o jejich kombinaci. Protože tato témata jsou podrobněji probírána v ostatních modulech, odkážeme vás zde na ně.

Samotná narušená komunikační schopnost

Týká se dětí, u nichž je narušen jen vývoj jazyka a řeči. Podrobněji je najdete popsané ve slovníčku na konci.

Příklad: Sedmiletý kluk (s diagnózou smíšená dysfázie) chodí do běžné školy s asistentkou. Je nadprůměrně inteligentní. Cizí lidé mu málokdy porozumí, on přesto chce sám nakupovat (např. Čtyřlístek nebo sladkosti). Mluví asi na úrovni tříletého dítěte, pokyny ve škole mu musí asistentka zjednodušovat a upravovat. S rodiči i bratrem se domluví, pomáhá si i gestikulací.

Všechny poruchy komunikace jsou nápadné a nesou s sebou riziko podceňování schopností dítěte, jeho možností, inteligence, dovedností. Co s tím?

Úkol: Představte si, že s vámi na tábor pojede dítě, které výrazně koktá. Co uděláte předem? Jakým aktivitám byste se s tímto dítětem měli vyhnout? Co byste udělali, kdybyste slyšeli, jak najednou víc dětí napodobuje koktání a směje se to-

mu?

Je důležité, jak vůči tomuto dítěti budete vystupovat vy. Základem je vyjít z toho, jaký typ problému dítě má, jestli má problémy i s porozuměním nebo jen s produkcí řeči.

Pokud má **problémy i s porozuměním**, je nutné, aby se k němu dostávaly informace v takové podobě, jaké rozumí. Je možné, aby mu někdo informace zjednodušil, napsal nebo nakreslil (třeba i předem). To může dělat asistent, nebo sám vedoucí pedagog, do určité míry i nějaký kamarád dítěte, ale zde je nutné být ostražitý, aby se z toho pro kamaráda nestala samozřejmá povinnost. Následně je dobré ověřit si otázkami, zda dotyčný skutečně porozuměl. Nestačí však zeptat se: „Rozuměl jsi?“ ale je dobré zeptat se tak, aby dítě nemohlo odpovědět jen ano-ne, tedy například: „A kam poběžíš, když najdeš hledaný nápis?“

Je dobré počítat vždy s delším časem na vysvětlování, nechávat si rezervu, mít připravené papíry a tužku, případně už rovnou obrázky, mapky, popis. Předem stanovit, kdo bude dítěti informace předávat, doplňovat, na koho se může obrátit, když neví, co má dělat.

Pokud má dítě problém pouze s **mluvením**, ale dobře rozumí, bývá bohužel časté, že nemá dostatek času a prostoru, aby se samo vyjádřilo, jeho mlčení se automaticky považuje za souhlas s nabízenými aktivitami a s tím, co se kolem děje. Takové dítě potřebuje především čas, cítit se bezpečně a mít plnou pozornost svého komunikačního partnera. Pokud má dítě nějakou nápadnost ve výslovnosti, patlá nějaké hlásky, nebo třeba koktá, vůbec na to při komunikaci neupozorňujeme, naším hlavním cílem je se s dítětem dobře domluvit, nikoliv mu pilovat výslovnost.

Zkusíme zjistit, jestli dítěti vadí nebo nevadí mluvit před celým kolektivem, někdy se dítě ostýchá mluvit před větším množstvím dětí a raději mlčí. Pak můžeme postupně dítě otužovat, nejprve s ním mluvíme sami, poté s několika dětmi, nebo třeba ve chvíli, kdy jsou všichni ostatní přítomni, ale soustředí se na něco jiného (svoji práci atd.), naším cílem je, aby se dítě spontánně snažilo hovořit, i když jej poslouchají všichni ostatní.

Pokud dítěti trvá déle, než se vyjádří, zkusíme mu dát neverbálními signály najevo, že jej celou dobu, co hovoří, vnímáme a posloucháme, koukáme mu do očí, neděláme u toho jiné

věci. Neskáčeme mu přitom do řeči, nedokončujeme za něj slova ani věty. Pokud si nejsme jistí, že jsme rozuměli dobře (nebo tušíme, že děti kolem nemusely dobře rozumět), můžeme promluvu dítěte jednoduše parafrázovat, třeba formou otázky („Ty myslíš, že by bylo lepší najít si to nejdřív na mapě a až potom vyrazit?“) Přístup dospělých bude pak většinou přirozeně přijímat i většina ostatních dětí či mladistvých.

Co když dítěti prostě mluvená řeč nestačí?

Zde se nabízí některé metody **alternativní a augmentativní komunikace**. Tohle spojení slov zní velmi odborně, ale jde vlastně jen o jiné způsoby sdělování, než je mluvená řeč, tedy například znakování, piktogramy, použití fotografií, počítače... Pokud mluvíme o **alternativní** komunikaci, myslíme tím, že dotyčný člověk má jako hlavní komunikační způsob ten „jiný“ (např. znakuje, jde tedy o náhradní formu komunikace), když použijeme spojení **augmentativní** komunikace, máme na mysli člověka, který částečně využívá mluvenou řeč, ale ta mu nestačí, a proto ji doplňuje i jinými způsoby komunikace (umí třeba srozumitelně vyslovit nějaké omezené množství slov a současně používá komunikační sešit, kde může ukázat na obrázky dalších věcí, o kterých by chtěl mluvit), můžeme zde tedy mluvit o doplňkové formě komunikace.

Aby to celé bylo ještě trochu složitější, mnohým dětem vyhovuje kombinace několika systémů, mohou třeba v omezené míře znakovat o aktuálních (zejména fyziologických) potřebách, využívat počítač k vyjádření složitějších potřeb atd.

Příklad: Desetileté děvče s kombinací Downova a Larsenova syndromu se hodně snaží komunikovat s lidmi kolem. Chce si povídat, říct, jakou pohádku chce pustit, v obchodě si vybírá, že chce červenou bundu. Chce dětem v družině říct, jakou říkan-ku se dnes učila ve škole. Řeč jí k tomu ale nestačí, a tak znakuje, využívá přirozená gesta, vodí lidi na místa, na kterých by mohli pochopit, co v danou chvíli chce, notuje kousky písniček, které nějak souvisí s tématem...

S jakými způsoby se tedy v praxi můžete setkat?

- Komunikace s pomocí **počítače**, která může využít hlasového výstupu, obrázků, piktogramů, fotografií, psaní. Počítač může být ovládán běžnými způsoby (myší, kláves-

nicí), či pro uživatele jednoduššími (spínače, trackbally, dotyková obrazovka atd.). Komunikovat je možné i prostřednictvím tabletu, ten se obvykle ovládá dotykem.

- Komunikaci pomocí **předmětů** (Dítěti dáme do ruky kartáček předtím, než si jde čistit zuby.).
- Komunikaci pomocí **fotografií** (Necháme dítě, aby vybralo ze tří fotografií různých druhů jídla, co chce ke svačině. Dítě taky může mít album fotografií z různých rodinných událostí a jejich ukazováním si o těchto pro ně příjemných událostech může povídat.).
- Komunikaci pomocí **obrázků** (Dítě nám přinese obrázek televize, když chce sledovat pohádku).
- Komunikaci pomocí **piktogramů** (Piktogramy jsou zjednodušené, často obecně srozumitelné symboly, např. znak pro kočárek, který je v autobusech. Dítě například ukáže na piktogram pro únavu, když chce přestávku.).
- **Písemnou podobu jazyka** (Dítě samo píše, nebo ukazuje na kartičky s napsanými slovy.).
- Přirozená **gesta, mimiku**. (Dítě ukáže zvednutý palec, když se mu něco líbí.)
- **Znakování** (Vedle přirozených gest se používají umělé znaky, třeba znak pro auto, školu, rohlík s máslem...).

Pokud se setkáte s dítětem, které některý z těchto systémů používá, mějte na paměti, že je pro něj velmi důležité, aby co nejvíce lidí kolem tento systém taky využilo. Pokud je dítě schopné komunikovat nějakým, byť pro laickou veřejnost neobvyklým způsobem, a kdokoliv z dospělých tenhle systém odmítá, například se slovy „Však my se nějak domluvíme, tohle strašně dlouho trvá,“ potom tento dospělý dítěti opravdu ubližuje.

Představte si, že jste sami v cizí zemi, jejíž jazyk ovládáte jen maloučko. Neznáte zvyky, nepsaná pravidla, nikdo se neobtěžuje se s vámi snažit domluvit se, protože to „strašně dlouho trvá,“ „stejně je to často, ten o koze a ten o voze,“ a tak se zoufale snažíte zachytit aspoň nějaké náznaky, toho, co byste měli dělat, jak jednat s ostatními lidmi. Myslíte, že vás to bude bavit? Těšit? Budete se v takovém prostředí cítit bezpečně? Budete v něm chtít být i dál?

Nejrychleji a nejvíc se o komunikačním systému, který používá dané dítě, dozvíte od jeho rodičů, případně učitele ve škole. Můžete si o nich i něco přečíst, ale to, jak dané dítě

system využívá, k jakým všem účelům (vyjádření, co chce, odmítání-přijímání nabídek, odpovídání na otázky, navazování hovoru, sdílení zážitků atd.) se dozvíte jen od těch, kteří se snaží dítěti dlouhodobě naslouchat a vnímat jeho potřeby.

Úkol: Vymyslete, jak byste pomohli dítěti, které s Vámi jede na týdenní tábor a které má velmi omezenou možnost komunikace (používá cca 5 slov a ukazuje na předem připravené obrázky ve svém komunikačním sešitě) sdílet silné táborové zážitky s jeho rodiči a sourozenci. Co všechno jim dítě může ukázat? Jak zaznamenat, co dítě opravdu zaujalo? Mohlo by samo nějakým způsobem zachovat pro něj důležité okamžiky? Napište seznam materiálního vybavení, které byste za tímto účelem vzali s sebou na tábor.

Slovníček:

Narušený vývoj řeči – opožděný vývoj řeči a dysfázie. U dítěte se řeč vyvíjí, ale všechno jde mnohem pomaleji. Může mít problémy s porozuměním, nebo s vlastním mluvením a nebo taky s obojím.

Afázie. Řeč se zpočátku vyvíjí normálně, pak ale dojde k nějakému poškození mozku (následkem cévní mozkové příhody, úrazu, nádoru či encefalinity nebo meningoencefalinity). Projevy jsou velmi různorodé, mohou připomínat i duševní poruchu (člověk mluví z pohledu nezaujatého pozorovatele úplně nesmysly), člověk může „zapomenout“ nějaká slova, nebýt schopen sestavit větu, pozměňovat slova, tvořit nesmyslná slova, rozumět jen nejjednodušším pokynům atd. Může se to ale také projevovat poměrně nenápadně, úraz se například stal už před velmi dlouhou dobou, v běžných situacích dítě nároky zvládá, ale je-li vystaveno řečově náročné situaci, selhává. Častá je i kombinace s poruchou pozornosti, případně úzkostnost, dítě může vyžadovat opakování stereotypů, které ho uklidňují.

Mutismus. Elektivní (nebo taky selektivní) mutismus. Dítě nemluví, ale jen třeba v nějakém prostředí nebo s nějakými lidmi. Příčinou může být buď příliš velká citlivost dítěte vůči vlastním výkonům nebo příliš velké požadavky okolí (ať už na řeč, nebo na psychickou odolnost).

Dyslalie. Jedná se o velmi častou poruchu, dítě či mladistvý nesprávně vyslovuje jednu či více hlásek. Laicky řečeno šišlá, šlape si na jazyk, ráčkuje... V období školní docházky a později už se považuje za poruchu. Ve vyšším věku je možné zlepšení, je ale nutná dlouhodobá a pravidelná snaha dotyčného.

Rinolalie, neboli huhňavost je porucha, při níž člověk mluví buď nadměrně jakoby nosem, nebo naopak nosovost v jeho řeči chybí, dýchá víc pusou a nosovky i některé jiné hlásky nevyslovuje tak, jak by měl. Rinolalii zažil na krátkou dobu asi každý z nás, stačí mít silnou rýmu.

Palatolalie vzniká jako následek orofaciálních rozštěpů. Těmto dětem je často špatně rozumět, mohou mít problémy s mimikou i se sluchem. Vývoj řeči bývá opožděný.

Koktavost bývá často parodována, nicméně jde o poměrně složitou poruchu, která může mít různé projevy v mnoha oblastech řeči. Může jít o atypické dýchání, jakoby sekané začátky slov, melodií monotónní řeč, opisování a vynechávání slov, která činí dotyčnému potíže a další. Obtíže se stupňují zejména, pokud musí dotyčný hovořit bez přípravy, bojí se, je rozrušený, musí mluvit před neznámými lidmi, je nemocný, ale může záviset i na výkyvech počasí.

Breptavost je charakteristická tím, že si ji sám dotyčný neuvědomuje. Bývá ale náročné s ním komunikovat, takový člověk může těžko udržovat strukturovanou myšlenku, používat nadměrně dlouhé věty, často se přeřikávat, mluvit atypickým tempem, opakovat části věty atd. Tento problém může vést okolí k domněnce o nižší mentální úrovni člověka s breptavostí.

Poruchy hlasu mění individuální strukturu hlasu, změnu v tónech, mohou se objevovat i neobvyklé zvuky. Krátkodobou poruchu hlasu zná spousta pedagogů, když „sotva mluví“, „sípou“, „mají chrapot“...

Odkazy:

SPC pro AAK, Tyršova 13, Praha - <http://www.alternativnikomunikace.cz/> , kurzy AAK, pomůcky, počítačové programy...

PECS - <http://www.pecs.com/>

Boardmaker, 30 denní verze na vyzkoušení zdarma -

<http://www.alternativnikomunikace.cz/stranka-boardmaker-28>

Symwriter – <http://www.alternativnikomunikace.cz/stranka-symwriter-29>

Literatura:

BONDY, A., FROST, L. *Vizuální komunikační strategie v autismu*. Grada.

KLENKOVÁ, J.: *Logopedie*. Grada, 2008.

KUBOVÁ, L. *Znak do řeči*. Tech-market, 1999.

ŠAROUNOVÁ, J. *Metody alternativní a augmentativní komunikace*. Portál, Praha 2014.

SLOWÍK, J. *Komunikace s lidmi s postižením*. Portál, Praha 2010.